

Саме на цій та інших підставах визначається конституційний принцип верховенства права.

Принцип верховенства права визначається в ст.8 Конституції України і відображає місце і роль права в державі і суспільстві. Він означає насамперед співвідношення права і держави та її інститутів – органів державної влади, посадових осіб та інших. Тобто підпорядкованість держави та її інститутів права і його пріоритет щодо них. Крім того, принцип верховенства права означає співвідношення права і політики, права і економіки, права і ідеології, а також співвідношення права і інших соціальних норм (моралі, звичаїв тощо), яке також полягає у пріоритеті права щодо таких співвідношень.

Список літератури: 1. Медведчук В. Про теорію і практику конституційного процесу в Україні // Право України. 1995. №8. 2. Цветков В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків, 1996. 3. Теория государства и права. Библиография. 1917–1968. М., 1969. 4. Фризький О.Ф. Розподіл влад: філософська теорія і практика її застосування в законодавстві України // Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ. К., 1995. 5. Малиновский А.А. Правовой вакуум – новый термин юридической науки // Государство и право. 1997. №2. 6. Мален Н.С. Правове принципи, норми и судебная практика // Государство и право. 1996. №6. 7. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т..20. 8. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. М., 1971; Міхєненко М.М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник академії правових наук України. 1997; Грошевой Ю.М. Принцип непосредности і прав осудність вироку радянського суду // Радянське право. 1961. №2; Альперт С.А. Принципы советского уголовного процесса // Проблемы социалистической законности. 1986. Вып.7. 9. Воробей П.А., Коржанский М.И., Щупаковский В.М. Завдання і дія кримінального закону. К., 1997. 10. Савицкий М.Я. К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса // Сов. гос.право. 1950. №1; Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса // Труды ВШ МООН РСФСР. Омск, 1965. Вып.12; Гордилов В.В. О понятии принципа советского уголовного процесса // Научные труды Омской высшей школы милиции МВД СССР. Омск, 1969. Вып.5.

Надійшла до редколегії 10.05.02

І.М. Ситар

ФІЛОСОФСЬКЕ ОБГРУНТУВАННЯ МЕТОДОЛОГІ ФУНКЦІ ПРАВА

Для здійснення філософського обґрунтування методології функції права слід розглянути такі категорії, як метод права, методика права, методологія права та встановити між ними відмінні та спільні ознаки.

Слово «метод» грецького походження (шлях дослідження, теорія, вчення) – означає спосіб досягнення певної мети вирішення конкретного завдання; сукупності прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. У філософії метод – це спосіб побудови та обґрунтування системи філософських знань [1, с.808]. Тобто, метод у специфічному філософському розумінні – це спосіб пізнання дійсності та її відтворення у мисленні. Свідоме застосування правильного методу є суттєвою умовою успішного розвитку пізнання [2, с.287].

У галузі науки метод є шляхом пізнання, який дослідник прокладає до свого предмета, керуючись власною гіпотезою. При цьому філософія як основоположна наука дає досліднику можливість перевірити, чи підходить в цілому вибраний метод для досягнення поставленої мети та чи послідовно використовує він цей метод у ході роботи. Розробку метода в філософії підтримує в окремих науках живий критичний дух. Спроби знайти єдиний метод, який можна було б застосувати всюди (ідеал «методологічного монізму»), показали, що універсального методу не існує. Більше того, кожний предмет і кожна проблема вимагають власного методу. Метод і системи – це основні напрями науки [3, с.266].

А.А.Козловський вважає, що метод права – не суто правовий і не суто логічний, а синкретичний (логіко-правовий) метод, який відображає формально-змістовну залежність права. Він вказує, що право не можливо розглядати без паралельного теоретичного усвідомлення шляхів його пізнання, адже ми завжди отримуємо таке право, залежно від того, якими методами ми його відкрили і розробили. Інші методи – інше право, інша теорія пізнання – інша теорія права. Скільки гносеологічних концепцій – стільки й концепцій права. Метод є гносеологічним породженням апріорно-прийнятої сутності права, тоді як право – гносеологічним результатом використаного методу.

Гносеологія завершується у методі. Є певна таємниця методу. Метод визначає все. З одного боку, він є результатом теорій, а з іншого – розгалужена схема пізнавальної діяльності. Сам створює теорії, є її основою. Теорія в подальшому лише корегує метод. Будь-яка концептуальна модель права концентровано виражає свою сутність у специфічному формулюванні методу права. Кожна концепція – чи то юриспруденція понять, природне право чи право позитивне – це певний метод. Метод же – це завжди логіка реалізації та розвитку права, в усякому випадку повне розуміння цього розвитку [4, с.с.239, 272, 273].

Враховуючи, що метод пізнання – це творча лабораторія суб'єкта пізнання, яка зорієнтована на способи самопересування та саморозвитку об'єкта пізнання, а також те, що метод визначається природою об'єкта та рівнем його засвоєння у спеціальній літературі, дається детальний перелік цих методів. Зокрема, виділяють загально-логічні прийоми пізнання (аналіз і синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія і моделювання), методи почуттєвого (емпіричного) рівня пізнання (спостереження, опис, вимірювання, експеримент), метод раціонального (теоретичного) рівня пізнання (ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, метод експерименту, єдність історичного і логічного) [5, с.412– 428]. Всі ці методи безпосередньо відносяться до права, оскільки за їх допомогою здійснюється пізнання правової істини, встановлення справедливості тощо. Але назвати їх методами права не можна. Тут доцільно ввести ще деякі поняття – «правові методи», «наукові методи», «практичні методи».

На нашу думку, правові методи – це санкціоновані державою способи досягнення правопорядку серед населення. До правових методів можна віднести профілактику, правове виховання, правову пропаганду, правові

знання і т.д., що відображає теоретичні і практичні засади. Адже профілактика, виховання, пропаганда відображають, здебільшого, практичний аспект, а знання – теоретичний чи науковий. Тому, до певної міри можна вважати, що правові методи складаються з науково-правових і практично-правових методів.

З цього приводу Д.А. Керімов застерігає, що на перший погляд об'єднання наукових і практичних методів має сенс. Але, якщо глибше вникнути у сутність проблеми, виявляється, що таке об'єднання є захоплюючим лише ззовні, носить механічний характер, фактично воно роз'єднує і протиставляє одне одному наукові та практичні методи. Насправді наукові методи є не що інше, як теоретичне узагальнення практичних методів, а останні є продовженням розгортання, конкретизації перших у практичній діяльності людей. Тому, ні об'єднувати, ні протиставляти їх неможливо, оскільки виникає ризик змішати методологію з методикою [6, с.43].

Виходячи з цього, будемо вважати, що сумування науково-правових і практично-правових методів допустиме в окремих випадках чи епізодах для досягнення одиничної мети. Наприклад, винесення санкції суддею винній особі. Ці два види методів, хоча судове рішення є саме правовим методом.

В.М. Сирих наголошує, що метод права – це необхідний компонент загальної теорії права, який є органічно-цілісною, складовою системою прийомів, способів, що використовуються для пізнання предмета даної науки, розкриття закономірностей функціонування і розвитку права повністю та всебічно [7, с.365].

Методи права, на наш погляд, – це потенційні можливості права як регулятора суспільних відносин. У даному випадку у зміни методу права більше вкладено розуміння позитивного права, оскільки можуть існувати методи не права (інші соціальні норми). Водночас, правові методи також протиставляються «не правовим методам», де позитивізм більше виділений. В цілому можна говорити про онтологію методів права (їх слід віднайти), але не можна вести мову про онтологію правових методів (їх треба створювати).

Іншими словами, методи права мають природне походження, а правові методи – екзистенційне. Тому у першому випадку існує природна аксіологія, а в другому – позитивістська аксіологія. Прикладом методів права може слугувати спосіб побудови і залежності людини від Всесвіту, залежність однієї людини від іншої і т. д. За допомогою методів права здійснюється формування правових норм, а за допомогою правових методів – їх реалізація.

Методику права можна вважати набором процедур дослідження права, шляхом до права, який пов'язаний з природними, логічними законами. Логічні операції аналогічні правовим операціям. Тому предметом методики права є логіка права, його логічна структура, правова психологія та педагогіка. Вважаємо, що методика права можна поділити на загальну та спеціальну. Загальна методика права висвітлює ті питання, які є спільними, загальноновизнаними у правовій науці, а спеціальна – розглядає питання

організації логічних процесів при дослідженні нових проблем, а також галузей права. Наприклад, методика філософії права вимагає спеціальних логічних процесів, пов'язаних із загальною філософією та загальною теорією права. Важливість методики права зумовлена величезним значенням права у розвитку суспільних відносин. Адже неправильно побудована методика права стає основною причиною гальмування суспільних відносин.

У чому ж полягає зміст методології права? В цілому під методологією розуміється вчення про структуру, логічні організації, методи та засоби діяльності. Методологія науки – це вчення про принципи побудови форми і способи наукового пізнання [1, с.808].

Деякі дослідники, відображаючи тісний зв'язок між методикою і методологією, стверджують, що методологія – це вчення про методи дослідження.

З цього приводу Д.А. Керімов зауважує, що методологія – явище інтегральне, яке об'єднує в собі ряд компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, всезагальні філософські закони та категорії, загальні та спеціальні наукові методи. Тому методологію не можна зводити до однієї із названих компонентів, зокрема до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші компоненти. Але річ не тільки в цьому. Методологія зовсім не є простим сумуванням теоретико-світоглядних концепцій, принципів, методів і засобів пізнання, які вироблені окремими галузями науки. Подібно до того, як не можливо лише із сукупності емпіричних даних вивести теорію предмета науки, так і сума компонентів методології не утворює її системи [6, с.46].

У свою чергу деякі автори вважають, що особливий розділ філософії, який безпосередньо розглядає методи пізнання, їх специфіку, називається методологією. На їхню думку, методологія – це ще один вид історичного знання про продукування нових знань. Методологія тісно пов'язана із гносеологією та світоглядом. Її евристичний потенціал залежить від рівня розвитку гносеології і тої якісної визначеності світогляду, що орієнтоване на ідеальне (оптимальне) відношення до світу. Незважаючи на свої можливості, методологія не виключає існування проблем у процесі продукування нового знання. Зокрема, суб'єкт пізнання планує стратегію пізнання, створює ідеальний образ способу пізнання і отримання результату пізнання, але це не виключає у практичному здійсненні «діалогу» з об'єктом непередбачуваності, хибних міркувань, здогадок та інтуїтивних передбачень [5, с.411–412.].

У ХХ ст. відбулося багато важливих змін у методології пізнання. Було усвідомлено, що сформована в культурі предметна структура знання не дозволяє виробити єдиного підходу до вирішення комплексних проблем, які стосуються діяльності систем найвищого рівня організації; особистості; суспільства; культури. З'явилися ідеї теоретичної кібернетики, системного аналізу, синергетики, які намагаються пов'язати між собою різноманітні підходи різних конкретних наук в єдину систему методів.

Ідеї загальної теорії систем пов'язують конкретику наукового пізнання і основи світогляду, точну інформацію і філософський зміст буття. Дослід-

ник далі продовжує впорядковувати свої уявлення про об'єкти, але одночасно розуміє неможливість повного підпорядкування [8, с.181].

Сьогодні з'явилась нова методологія – філософсько-правова. Так, під філософсько-правовою методологією В.А.Бачинін та В.П.Сальников розуміють систематизовану сукупність відрефлексованих пізнавальних засобів, які дозволяють досліджувати правову реальність в її різноманітних зв'язках з світовим буттям.

У цілому методологія складається із низки конкретних методів, які виявили свої сильні та слабкі сторони при вирішенні реальних пізнавальних проблем. Типологізувати методи філософсько-правових досліджень можна за найрізноманітнішими основами залежно від вихідного завдання.

На тлі порівняльної стійкості об'єкта філософії права різновидність методологічних підходів пояснюється винятковою складністю права і його онтологічного контексту. Якщо брати за основу пізнавальні можливості людини – її антропологією (що включає метафізичну інтуїцію, філософський розум і теоретичну абстракцію), це дозволяє виявити три методологічні парадигми:

1. метафізика права;
2. природно-правова філософія;
3. юридичний позитивізм [9, с.181-182].

Слід зазначити, що згадані автори – філософи права сучасності – вже по-новому підійшли до визначення методології. Вони не притримуються догматичного методологічного консерватизму, а вдаються до нових методологічних принципів, які поєднують у собі властивості природного права, не заперечуючи також позитивістської методології.

Наше завдання полягає у філософському обґрунтуванні методології не права взагалі, а зокрема – функцій права. Таке завдання у вітчизняній науці ставиться вперше. Складність полягає в тому, що слід врахувати практично усі функціональні напрями права. Це створює своєрідний спектр, мозаїку функцій права.

Тому в спеціальній літературі використовуються такі терміни, як «дисперсійна методологія», «професійна методологія», «методологічна позиція», заперечуючи при цьому «методологічний анархізм» [10, с.9]. Саме функції права й характеризуються своєрідною дисперсією, розсіюванням, роздробленістю на виявлення і впорядкування правових явищ. Це спонукає до вироблення тонкої професійно-методологічної позиції бачення функцій права.

Функція розкриває сутність, сутнісну залежність, універсальність, інтенсивність пізнавальних функцій права, свідчить про пізнавальну сутність, гносеологічну природу права [4, с.6].

Так, зокрема, ми намагаємось виробити таку методологічну установку, яка дасть можливість розглядати функцію права як методологічну правомірність поведінки людини і як методологічний захист свободної волі людини, пізнання права. Причому, ми розуміємо, що методологічна установка має проміжне і суцільне значення. Проміжна методологічна установка

необхідна для прояву разових функцій права, а суспільна – суцільне – для постійного прояву функцій права.

Ми виходимо з того, що, як писав Б.О. Кістяківський, методологічна правильність побудови науки про право залежить не від орієнтації на ту чи іншу гуманітарно-наукову дисципліну і не від всієї сукупності їх, а насамперед від філософії культури і тільки за допомогою її – від всієї суми гуманітарних наук, об'єднаних за допомогою філософії у суцільну систему наукового знання [11, с.266]. Такий підхід потрібний як і при визначенні онтології функцій права, так і при визначенні їх методології.

Однак в онтології функцій права не враховується інтелект людини. Тобто, функції права існують незалежно від волі, зусиль людини. Тим самим можна стверджувати про незмінність, постійність онтології функцій права.

Значимо, що питання незмінності чи змінності онтології функцій права є дискусійним. Але ми вважаємо, що зміни в суспільстві (особливо поява різноманітних катаклізмів, всесвітніх людських лих і т.д.) це наслідок свавільної волі людини, її неправильно скерованого інтелекту. Звичайно, усвідомити це людині надзвичайно важко. Тут потрібний трансцендентальний розум.

У словнику слово «трансцендентальний» означає «той, хто виходить за межі» і має два поняття: гранично загальні поняття (річ, суще, істина, добро, дещо єдине); апіорні форми пізнання, які досліджував І.Кант. Також І.Канту належить поняття «трансцендентального методу». Він вважав, що це головний принцип критичної філософії, який обмежує сферу компетенції теоретичної філософії з'ясуванням логічних «трансцендентальних» основ наукового пізнання (ідеалом якого виступає математика і класична механіка), оскільки, за Кантом, розум володіє достовірними знаннями лише про предмет, який він сам сконструював [1, с.1362]. Так, за межі людського розуму виходить Бог, душа, дух, безсмертя та інше, що не має матеріального виразу. Тому Кант ввів нове поняття «трансцендентальна методологія».

Він, зокрема, пише: «Я отже розумію під трансцендентальною методологією визначення формальних умов для завершеної системи «чистого розуму». З цією метою ми матимемо до діла з дисципліною, канонем, архітектонікою, і нарешті історією чистого розуму і здійснимо в трансцендентальному аспекті те, що з погляду вживання глазду під назвою практичної логіки, не дотримуються і автоматично не досягають належно в школах, бо позаяк загальна логіка не обмежується до жодного особливого виду розсудкового пізнання чистого, а ні до певних предметів, то вона не запозичаючи знань із інших наук не здатна ні до чого, окрім як запропонувати назви до можливих методів та технічні вирази, що ними послуговуються, в усіляких науках з огляду на систематичне, які знайомлять учня про назви та вжиток котрих він має довідатися допіру згодом» [12, с.406, 407].

Таким чином, трансцендентальною методологією І.Канта визначають: дисципліна чистого розуму, архітектоніка чистого розуму, канон чистого розуму, історія чистого розуму. Як приклад чистого розуму, він бере мате-

матику [12, с.409], оскільки це абстракція, логіка, які є незбагненні для ока, але існують реально в природі. Але людський розум часто вдається до «чистоти»: описувати те, що очевидно. Така «чистота» притаманна позитивізму, за що і Кант розгорнув критику, запропонувавши при цьому відповідну методологію.

Трансцендентальну методологію для філософії права пропонують В.А. Бачинін та В.П. Сальников. На їхню думку, метафізична методологія, яка використовувалась геніальними мислителями, які володіли розвинутою надсвідомістю і витонченою метафізичною інтуїцією, мала основним своїм предметом зв'язки права з цілісністю трансцендентно-трансцендентального світу.

Вони також зазначають, що природно-правова методологія спирається на інтелектуальні можливості витонченого філософського розуму, мистецьки володіючи діалектикою, який не лякається суперечностей, а навпаки повсюдно відшукує їх і утримує від зіткнень протилежностей евристичну енергію для вирішення багатьох конкретних філософсько-правових проблем.

Вчені протиставляють наведеним вищим методологіям методологічний юридичний позитивізм. Ця методологія носить переважно розумовий характер, що проявляється у її спрямованості на систематизацію емпіричних фактів і побудову редукційованих схем окремих фрагментів правової реальності, а також у неприязному ставленні до метафізичних і природно-правових студій за їх відверненість і надмірність [1, с.182]. Таким чином, міцний методологічний фундамент онтології функції права становлять властивості метафізики права, природно-правова філософія та трансцендентальний розум людини. Методологічна природа науки про онтологію функції права пов'язана з філософією культури.

Оскільки культура – це результат творіння людини, то таке творіння або може мати цінність, або ні. Все залежить від того, чи творіння людини буде відповідати природі, суперечитиме їй. На основі цього виникає філософія культури, яка характеризується аксіологічною скерованістю на впорядкування душі людини, її схильність до дотримання законів природи. Тут також мова може йти про філософію правової культури.

Видається можливим, що філософія правової культури об'єднує метафізику права, природно-правову філософію на основі володіння трансцендентальним розумом. Тобто, людина за належним рівнем філософії правової культури здатна здійснити філософське обґрунтування функції права.

Отже, філософське обґрунтування методології функції права полягає у виробленні такої платформи розуміння онтологічних засад, можливостей природного права, які людина здатна своїм розумом осмислити.

Список літератури: 1. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. Х.М. Прохоров. 4е изд. М., 1989. 2. Філософський словник / За ред. В.І.Шинкарука. К., 1973. 3. Философский энциклопедический словарь. М., 2000. 4. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці, 1999. 5. Сальников В.П., Кальной И.И., Гучериев Х.С., Сандулов Ю.А.. Философия для аспирантов: Учебник для адъюнктов высших образовательных учреждений МВД России / Под. ред. И.И. Кальной. СПб., 1999 6. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, про-

блемы философии права). М., 2000. 7. Сырых В.М. Логические основания общей теории права: В 2х томах. Т. 1: Элементный состав. М., 2000. 8. Гусинский Э.Н., Турчанинова Ю.Н. Введение в философию образования. М., 2000. 9. Бачинин В.А., Салыников В.П. Философия права. Краткий словарь. (Серия «Мир культуры, истории и философии») СПб, 2000. 10. Башляр Г. Новый рационализм: Пер. с фр. / Предисл. и общ. ред. А.Ф.Зотова. М., 1987. 11. Кистяковский Б.А. Философия и социология права / Сост., примеч., указ. В.В.Сапова. СПб., 1999. 12. Кант И. Критика чистого разума / Пер. з нім. та примітки І.Бурковського. К., 2000.

Надійшла до редколегії 03.04.02

В.П. Ємельянов

ТЕРОРИЗМ, ЗЛОЧИНИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ЗЛОЧИНИ З ОЗНАКАМИ ТЕРОРИЗУВАННЯ: ПОНЯТТЯ І СПІВВІДНОШЕННЯ

Створення уніфікованого понятійного апарата в антитерористичному законодавстві є нагальною потребою законотворчої діяльності і правозастосовчої практики, спрямованих на боротьбу з терористичними проявами.

Зокрема, аналіз кримінального законодавства, прийнятого в державах, що утворилися на пострадянському просторі, показує, що склади тероризму, які містяться у кримінальних кодексах, істотно різняться за своїми ознаками, а часом і взагалі непорівнянні. Так, у Кримінальному законі Латвії при відсутності складу диверсії частина 1 статті 88 (тероризм) сформульована таким чином, що практично ті ж ознаки характеризують склад диверсії в Кримінальних кодексах України (ст.113), Росії (ст.281), Беларусі (ст.360), Туркменістану (ст.173), Узбекистану (ст.161). У той же час, відповідно до ч.1 ст.155 КК Республіки Узбекистан, що передбачає відповідальність за тероризм, під це поняття поряд із багатьма іншими діяннями підпадають і напади на осіб і заклади, що користуються міжнародним захистом, тоді як у КК України (ст.444), КК РФ (ст.360), КК РБ (ст.125), КК Туркменістану (ст.170) ці діяння передбачені в самостійному порядку окремо від складів тероризму. Звертає на себе увагу і та обставина, що ті самі діяння в ст.205 КК РФ і ст.ст.289, 290 КК РБ називаються тероризмом, а в ст.258 КК України – терористичним актом. Крім того, якщо у кримінальному законодавстві Росії і Беларусі існують склади, що передбачають відповідальність окремо за тероризм і терористичний акт, то відповідно до ч.2 ст.88 Кримінального закону Латвії і ч.2 ст.155 КК Узбекистану поняттям «тероризм» охоплюються і ті діяння, що у Росії і Беларусі розцінюються як терористичний акт.

З іншого боку, і в національних законодавствах аналізовані поняття нерідко вживаються далеко не однозначно. Так, у КК Республіки Беларусь за тероризм (ст.ст.289, 290) і терористичний акт (ст.ст.124, 359) у роздільному порядку передбачена відповідальність лише для випадків учинення цих діянь на території даної держави, тоді як у випадку вчинення тих же дій на території іноземної держави кваліфікація їх буде здійснюватися за ст.126 КК РБ, що передбачає відповідальність за міжнародний тероризм і не встановлює розходжень між власне тероризмом і терористичним актом.